

Moraaltheologie en canoniek recht: een tweeling of stiefbroers?

Dr. Lambert Hendriks*

Het is nog niet zo lang geleden dat de band tussen het canonieke recht en de moraaltheologie zo hecht was, dat de twee disciplines elkaar grotendeels overlaptten. De moraaltheologie als de wetenschap die het menselijk handelen bestudeert, hield zich in die hoedanigheid vooral bezig met de vraag hoe de verschillende normen uit het natuurrecht en het positieve recht toe te passen zijn op de menselijke handelingen.¹ Dit verraadt natuurlijk een heel juridische benadering van het menselijk handelen, waarvan de goedheid of de slechtheid dan afhangt van het al dan niet voldoen aan de norm. Maar juist doordat men het morele oordeel over het menselijk handelen reduceerde tot een vergelijking met een bepaalde norm of wet, was degene die hierin het meest bedreven was, hij die ook de meeste kennis had van normen en wetten. De moraaltheoloog was dus tegelijkertijd een kerkjurist, en omgekeerd. In de praktijk ging het in de opleidingshuizen om deze reden ook altijd om een en dezelfde docent; dezelfde overigens, die ook liturgie doceerde, dat in diezelfde periode eveneens gereduceerd werd tot het kennen en onderhouden van (liturgische) normen en rubrieken.

Tegenwoordig is iedereen het er wel over eens dat kerkelijk recht en moraaltheologie weliswaar heel verwante disciplines zijn, maar dat ze toch een verschillende benadering vragen en verdienen. Bij beide vakgebieden is er sinds enkele decennia, vooral na het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965), een flinke verdieping aangebracht en zoekt men meer naar de fundamenteën en de achtergrond van wetten en normen. Door deze verdieping van het zoeken naar de oorsprong van beide disciplines, komt naar voren dat de moraaltheologie meer rekening houdt met de subjectieve elementen van het menselijk handelen, terwijl het kerkelijk recht meer de objectieve waarborg voor het juiste handelen onderstreept. Beide vakken

---

* Vice-rector aan de priesteropleiding Rolduc, Studiefaculteit van dezelfde opleiding; verbonden aan het Thomasinstituut te Utrecht van de School of Catholic Theology van de Universiteit van Tilburg en hoofdredacteur van het Internationaal Katholiek Tijdschrift 'Communio'.

¹ Zo vermeldt de inleiding op de moraaltheologie van Aertnys-Damen: "Theologia moralis, quae cursu nostro tractabitur, intenditur *stricte dicta*, adiunctis illis partibus ex Iure canonico, de quibus in hoc tractatu agi debere vel utiliter posse putamus" (Moraaltheologie, zoals ze in deze cursus zal worden behandeld, is in eigenlijke zin bedoeld met toevoeging van die delen uit het kerkelijk recht waarvan we menen dat het noodzakelijk of nuttig is dat we erover spreken). Cf. J. Aertnys/C. Damen, *Theologia moralis. Secundum doctrinam S. Alfonsi de Ligorio doct. ecclesiae. Tomus I*, Roma 1950, xvi-xvii.

lijken er overigens aanspraak op te maken uiteindelijk de meest zinvolle van de twee te zijn.

De verdieping van de disciplines brengt dus een differentiatie aan, die de eigenheid meer tot zijn recht laat komen. Er is echter ook een tegengestelde beweging aanwezig. Door de bepalingen van het canoniek recht niet gewoon ‘sec’ overeenkomstig hun inhoud aan te nemen (*dura lex, sed lex*), maar te zoeken naar de plaats die deze bepalingen hebben in het kerkelijk en gelovig leven van mensen, wordt een context duidelijk die weer meer aansluit bij de moraaltheologie.

Het lijkt inderdaad de bedoeling van het canoniek recht in de huidige tijd te zijn, om ordening aan te brengen in het leven van de Kerk, met al haar leden, met een zo objectief mogelijke band tussen het persoonlijke leven van de gelovigen en het geloof van de Kerk. Dat is natuurlijk een stevige bewering, die misschien ook wel getekend is door een morele bril, maar de praktijk van het kerkelijk recht heeft vele implicaties voor het praktische leven van de gelovigen, voortkomend uit het gelovig zijn. Vanzelfsprekend zou canoniek recht zónder band met de concrete praktijk ook niet heel zinvol kunnen zijn.

1. De band tussen de moraaltheologie en het kerkelijk recht

De vaak geciteerde laatste canon van de Codex Iuris Canonici verwijst naar “het zielenheil [...] dat in de Kerk steeds de hoogste wet moet zijn”.² Hier wordt een duidelijke band gelegd tussen de normen van het recht en het doel waartoe deze bestaan: het zielenheil van de gelovige. Dit is hetzelfde zielenheil dat eveneens het doel is van alle morele bepalingen,³ en geeft de overtuiging aan, dat de kaders van het menselijk handelen (zoals die door canonieke wetten of door morele normen aangeduid worden) nooit arbitrair tot stand komen, maar gericht zijn op het welzijn van de persoon. Zowel de moraaltheologie en het kerkelijk recht staan zo dus in dezelfde context van het hele leven, dat getekend is door het geloof dat iemand tot fundament van diens leven heeft gemaakt. Deze band tussen de wet en het geloofsleven is even zo wezenlijk, als fragiel. Het vergt inzicht en bekwaamheid om deze verhouding steeds te kunnen aanbrengen, maar zonder deze wordt het kerkelijk recht uitgehold. De band met de geloofs-

² Cf. *CIC*, can. 1752.

³ Vgl. bijvoorbeeld de definitie van S. Pinckaers: “De moraaltheologie is dat deel van de theologie dat de menselijke handelingen bestudeert om deze door middel van de genade, de deugden en de gaven naar de liefdevolle Godsaanschouwing te ordenen als naar de ware, volkomen gelukzaligheid en het einddoel van de mens, en dit in het licht van de openbaring en van de rede”, *De bronnen van de christelijke moraal*, 's-Hertogenbosch 2013, 27; vgl. ook R. Cessario, *Introduction to Moral Theology*, Washington DC 2001.

leer is fundamenteel: “het canoniek recht brengt elementen van de openbaring en daarmee van het katholiek geloofsgoed tot uitdrukking”.⁴

Het is door dit inzicht, dat de moraaltheologie – die vanuit hetzelfde begrip vertrekt – en het kerkelijk recht met elkaar verbonden zijn. Beide gaan uit van de gelovige persoon, die onderwerp wordt van de wet of van de moraal, als gevolg van het gelovig zijn en het toebehoren aan de Kerk, en als gevolg van de Openbaring die de persoon aanneemt. Wanneer men binnen de theologie ook het kerkelijk recht op deze manier beschouwt, dan heeft het niets meer van die koude, juridische sfeer, waarmee niet-juristen het canoniek recht wel eens associëren. De canones worden op die manier immers tot billijke uitdrukkingen van een geloofsleven dat heilzaam is voor de persoon en voor heel de Kerk.

Het is dus niet realistisch om kerkrechtelijke bepalingen in scherp contrast te plaatsen met het concrete reële leven, waarmee dan de moraaltheologie zich wél zou willen bezighouden. Dit is niet realistisch omdat er een belangrijke overeenkomst tussen de twee disciplines bestaat, namelijk dat alles wat te maken heeft met normen, regels, bepalingen, geboden – of het nu canoniek recht of moraal is – *geen ander* doel kan hebben, dan het reeds genoemde zielenheil van de men, dat in deze wereld zijn uitdrukking krijgt in de vrijheid en het geluk van de mensen die het betreft en van de Kerk als geheel, als gemeenschap van gelovigen.⁵ Alleen deze doelstelling geeft bestaansrecht aan disciplines die normen en waarden aan mensen wagen voor te houden, zoals bij moraaltheologie en het kerkelijk recht het geval is.

2. De band tussen de *Codex Iuris Canonici* en *Vaticanum II*

Het wetboek van canoniek recht is – met enige vertraging – ook een vrucht van het Tweede Vaticaans Concilie. Al tijdens deze kerkvergadering ging men ervan uit dat ook het kerkelijk wetboek herzien moest worden, en moest worden aangepast aan de visie van de Kerk en op de Kerk, zoals zich die in de jaren van het concilie uitkristalliseerde. Dat is een visie van een grotere gerichtheid op de persoon en meer aandacht voor de gemeenschap van Kerk als zodanig, uitgedrukt in de *communio*-gedachte.⁶ Al

---

⁴ Cf. T. Meijers, *Compendium van het katholiek canoniek recht. Deel 1. Inleiding en volk Gods*, Nijmegen 2013, 41-42.

⁵ Cf. S. Pinckaers, *Le renouveau de la morale*, Paris 1999, 37-39; L. Melina/J. Noriega/J.J. Pérez-Soba, *Camminare nella luce dell'amore. I fondamenti della morale cristiana*, Siena 2008, 424-427; zie ook Thomas de Aquino, *Quaestiones de quodlibet XII*, 16,2, dat een van de bronnen is voor can. 1752.

⁶ Cf. T. Meijers, *Compendium van het katholiek canoniek recht*, 14-17 – in het bijzonder noot 9. Zie ook: J. Hendriks, *Volk van God. Structuur en inrichting van de Rooms-Katholieke Kerk volgens het Wetboek van Canoniek Recht (cc. 204-746)*, Oegstgeest 2006, 5-9.

met al staat de Codex dus heel duidelijk in die lijn van de Kerk die zich opnieuw situeert in de wereld van vandaag. Niet de instituties, maar de mens moet centraal staan, waarbij vooral de rol van de “gewone gelovige” aanzienlijk meer op de voorgrond werd geplaatst.⁷

De plaatsen waar het canoniek recht steunt op constituties en decreten van Vaticanum II zijn in de canones zelf niet altijd goed te herkennen, maar het zijn er talloze. Niet alleen de opbouw van Boek II over het Volk Gods is gebaseerd op de vernieuwende beschrijvingen van de Kerk tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie, maar ook is de hele herziening van de Codex uit 1983 een toepassing van de inzichten die tijdens het concilie naar voren kwamen⁸. Juist deze herziening in het licht van Vaticanum II, in combinatie met de continuïteit, biedt een mooie synthese van de enerzijds lange traditie waarin het recht vanzelfsprekend altijd staat en anderzijds het nieuwe elan dat de Kerk mag bezielen. Een blik op de *Synopsis* van het canoniek recht, van Budin en Ludwig, laat zien dat er weliswaar een aanzienlijk aantal canones uit de Codex van 1917 zijn weggefallen, maar dat er nochtans een bijzonder groot deel van het wetboek ook in de nieuwe uitgave van 1983 is terug te vinden.⁹

Dit gegeven zal overigens niemand verbazen, juist omdat voor orde, rust en stabiliteit precies de genoemde continuïteit nodig is. Tegelijkertijd toont de genoemde synopsis dat er ook een heel aantal nieuwe elementen zijn toegevoegd: vooral waar het gaat om de collegialiteit en de *communio* (zoals de private verengingen, de bisschoppensynode, canones rond kerkprovincie en bisschoppenconferentie, priesterraad en pastorale raad en rond verschillende religieuze instituten). Vooral echter zijn er ook een heel aantal nieuwe bepalingen rond de identiteit van de christengelovigen en hun rechten en plichten. Misschien is dat wel de meest besproken verandering die in de teksten van het concilie naar voren komt: de identiteit van de christengelovige als zodanig, die behorend tot de Kerk, toch in de wereld staan en daar hun roeping vervullen. Op deze manier actualiseren zij de

⁷ Cf. *Dogmatische constitutie over de Kerk. Lumen gentium*, hfdst. 5; in het bijzonder nr. 32. Juist in de context van het kerkelijk recht wordt deze ‘communio’-gedacht al snel overgenomen. De beschrijving van de leden van de Kerk als “Volk van God” sluit hier naadloos bij aan. Cf. J. Drumm, “Communio”, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*³. Band 2, Freiburg 2006, 1280-1282.

⁸ Cf. Johannes Paulus II, *Sacrae disciplinae leges*, 25 januari 1983. Zie ook: J. Beal/J. Coriden/T. Green, *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York 2000, 241-245. Overigens worden de vele documenten van het concilie wel aangeduid in de uitgave van de Codex, die de bronnen van de canones weergeeft: Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Authentice Interpretando, *Codex Iuris Canonici (fontice annotatione et indice analytico-alphabetico auctus)*, Città del Vaticano 1989.

⁹ Cf. J. Budin/G. Ludwig, *Synopsis Corporis Iuris Canonici*, Regensburg 2001.

Kerk in de wereld.¹⁰ De Codex weerspiegelt heel duidelijk deze bij de tijd gebrachte identiteit van alle leden van de Kerk als er wordt gesproken over de verhoudingen tussen de gelovigen onderling en de verhouding tot de hiërarchie van de Kerk.

Overigens is deze nieuwe invalshoek van de *communio* en de uitvoerige beschrijving van de *munera* (gaven en taken) die ook aan de gelovigen toekomen om hun plaats in de wereld in te nemen,¹¹ niet altijd heel eenduidig of zonder vragen of problemen. In een artikel beschrijft Peter Henrici hoe er in de tijd na het concilie ergens werd gesproken over de identiteit van de priester, die naast de identiteit van de lekenzeker ook een belangrijke nieuwe inhoud kreeg. Vóór het concilie werd de priestervijding immers beschouwd als de wijding bij uitstek, terwijl de bisschopsvijding ervaren werd als een aanvulling daarbij. Op het concilie – en als gevolg daarvan in de Codex Iuris Canonici – vond er een herbronning plaats van het sacrament van de wijding, zodat duidelijk werd hoe de volheid van het priesterschap in de persoon van de bisschop te vinden is, waarin de priester en de diaken delen. Samen met het feit dat er relatief gezien eigenlijk over de identiteit van de priester op het concilie niet zo heel veel gesproken werd – ondanks documenten als *Presbyterorum ordinis* of *Optatam totius* – maakte dat in een gesprek de volgende zure vaststelling mogelijk: “Wat is een priester? Een priester is een voormalige diaken, die geen bisschop is geworden en ook niet de waardigheid heeft van de leek”¹². Deze vaststelling is verre van serieus bedoeld, maar wat uit deze opmerking in het gesprek wel blijkt, is dat er dus soms onduidelijkheid kan bestaan over de nieuw beschreven verhoudingen binnen de gemeenschap van de Kerk.

Door het Tweede Vaticaanse Concilie werd voor de gelovigen ook in de geschreven leer bijzonder duidelijk dat zij binnen de Kerk een niet te verwaarlozen plaats hebben. Ze zijn niet het object van de hiërarchie – als dat al ooit zo is beleefd – maar ze zijn volwaardig en actief deel van de gemeenschap van de Kerk, van de *communio*. Binnen het canoniek recht is deze ontwikkeling in de Kerk door de jaren van reflectie en voorbereiding tot aan het verschijnen van de nieuwe Codex goed in verhouding geplaatst. Dat het tweede boek van de Codex de titel “Het volk Gods” draagt, is daarvan een duidelijk getuigenis. Het is uitdrukking van de evenwichtige herbronning die op het concilie heeft plaatsgevonden en die in het wetboek is opgenomen¹³.

---

¹⁰ Cf. J. Hendriks, *Vaticanum II en verder...*, Oegstgeest 1993, 104. Zie ook in het bijzonder: *Lumen gentium*, nr. 31 en 33.

¹¹ Cf. *Lumen gentium*, nrs. 34-36.

¹² P. Henrici, “Hat das Konzil die Priester, haben die Priester das Konzil vergessen?”, in: *Internationale Katholische Zeitschrift ‘Communio’*, 41(2012), 634.

¹³ T. Meijers, *Compendium van het katholiek canoniek recht*, 14 e.v.

De visies van de concilievaders hadden ook hun invloed op de beschrijving van de plaats van dat Volk van God in de wereld van vandaag. Christengelovigen moeten zich niet veilig verschuilen achter hun leer en hun eigen normen en bepalingen, maar het staat buiten kijf dat het geloof in Christus tegelijkertijd ook een zending betekent. Ook dit inzicht komt in het Wetboek van Canoniek Recht goed naar voren: de eerste canon over de christengelovigen spreekt over de zending in de wereld die God aan de Kerk heeft toevertrouwd¹⁴ en vervult daarmee een programmatische rol. Ook op tal van andere plaatsen wordt duidelijk dat de Kerk zich bewust ziet te midden van de maatschappij en van de wereld. Iedere gelovige, om het bijbels te formuleren, is geroepen om het “zout der aarde te zijn” (Mt. 5,13) en de ordening van het wetboek is op een organische manier daarop gericht. Met deze voorbeelden is dus meer dan duidelijk dat de Codex inderdaad een duidelijk antwoord op – of gevolg van – het Tweede Vaticaans Concilie is.

3. De verbinding met de theologie als zodanig

Een laatste aspect dat niet verwaarloosd mag worden, is de band tussen het canoniek recht en de theologie als zodanig. Het zou vanuit een wat kortzichtige of onbeholpen houding kunnen lijken alsof canoniek recht eigenlijk niets van doen heeft met theologie, of daar maar heel zijdelings mee te maken heeft. Toch is het van wezenlijk belang dat het recht ingebed blijft in de theologie, omdat de ordening van de Kerk – waar de Codex op gericht is – uitdrukking moet zijn van het geloof. Dit kwam in de inleiding op dit artikel al kort naar voren. Zonder een theologische inbedding worden de normen en bepalingen tot doelloze of zelfs arbitraire wetten, die niet anders kunnen dan de gelovigen knechten in plaats van verrijken.

De bepalingen voor het Volk Gods, de voorschriften voor de “bisschoppen tot aan de eenvoudigste gelovigen”¹⁵ zijn erop gericht dat het geloof niet alleen in het hart van de gelovigen, maar ook in de uiterlijke leefwijze, een vruchtbare voedingsbodem vindt. Juist op deze manier hebben alle elementen in de Kerk hun eigen taak en plaats. De plaats van de hiërarchie is hiervan een goed voorbeeld. Dit element, waarover ook in de nieuwe Codex een beduidend aantal canones gaat, wordt daarom van goddelijke instelling¹⁶ genoemd omdat het ook beeld en uitdrukking is van de herderlijke zorg die God voor ons mensen heeft. Zoals boven reeds genoemd, heeft dit dus niets van het beheersen van gelovigen alsof ze objecten zijn van

¹⁴ Cf. *CIC*, can. 204 §1.

¹⁵ Cf. *CIC*, can. 208; de uitdrukking, oorspronkelijk van Augustinus, wordt geciteerd in *Lumen gentium*, nr. 12.

¹⁶ Cf. *CIC*, can. 207 §1: “Ex divina institutione, inter christifideles sunt in Ecclesia ministri sacri, qui in iure et clerici vocantur; ceteri autem et laici nuncupantur”; zie ook *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 874.

hiërarchische macht. Hoewel men deze woorden soms zo uitlegt, mag dit niet verstaan worden als een – al dan niet oprechte – spiritualisering van het recht, tot een verpakking om de bepalingen van het recht draaglijk te houden, maar is het een noodzakelijk raamwerk voor de Kerk. Een raamwerk dat ten dienste moet staan van het heil van de mensen.

In deze zin gaat het canoniek recht niet uitsluitend over de uiterlijke verschijningsvorm van de Kerk, maar richt zij zich door de theologische inbedding ook op de motivatie van de leden van de Kerk. Natuurlijk speelt het leven van de mensen zich voor een belangrijk deel af op “niet juridisch” terrein. In een normale situatie worden mensen in hun leven niet voortdurend geconfronteerd met de normen of wetten, die immers de ondergrens aangeven van het handelen of van wat aan de gelovigen toekomt. Anders dan bij de moraaltheologie – die vanuit haar aard zelf een rol speelt bij het menselijk handelen – gaat het bij het canoniek recht veeleer om inkaderen en definiëren. Binnen dat kader bestaat de vrijheid die eigen is aan de christen¹⁷. Het is ook een belangrijk accent van de verkondiging van paus Franciscus, dat niet teveel het accent gelegd moet worden op wat moet of niet mag, maar dat het gaat om de vreugdevolle boodschap van het evangelie¹⁸. Hierbij wordt duidelijk wat het bouwwerk is, en wat het onderliggende fundament. Het gaat niet om de moraal of het recht – hoe belangrijk ook –, maar het gaat om de theologie erachter: dat is het doel.

In het Wetboek van Canoniek Recht staat deze theologie, dit doel van het evangelie, inderdaad ook steeds op de voorgrond. En wel in deze zin, dat alle bepalingen op een of andere manier uitdrukking zijn van de roeping tot heiligheid van allen¹⁹. Het gaat daarbij dus niet alleen om de Kerk als zodanig, maar ook om de persoonlijke roeping van alle gelovigen. Deze roeping neemt voor iedere lidmaat in de Kerk een eigen persoonlijke vorm aan. Op deze manier concentreren de plichten en rechten van de leken gelovigen zich op hun taak in de wereld en in de kerk; die van clerici concentreren zich op het pastorale dienstwerk; die van religieuzen op de christelijke volmaaktheid²⁰. Hoewel een roeping mensen nooit inkadert tot exclusief handelen op een bepaald terrein, drukken de specifieke plichten en rechten tegelijkertijd uit dat al die leden van de Kerk, ieder in zijn of haar eigen roeping, langs die weg kan beantwoorden aan de roeping van God tot een leven in verbondenheid met Hem.

Er is dus een zending van de Kerk in de wereld en een roeping tot heiligheid van ieder afzonderlijk lid van de Kerk. Het canoniek recht wil als een

---

¹⁷ Cf. *IKorintiërs*, 6,12.

¹⁸ Cf. Franciscus, *Apostolische exhortatie. Evangelii gaudium* (2013); in het bijzonder de nrs. 46-49.

¹⁹ Cf. *CIC*, can. 207 §2 en 210.

²⁰ Cf. *CIC*, can. 225; 276; 573 §1.

instrument en als een steun deze levensopdracht van mensen waarborgen. Het is zonder twijfel zo dat er veel discussie mogelijk is, over wat dit nu precies betekent in het leven van de concrete praktijk. Normen hebben meestal vanuit hun aard altijd iets “universeels”, dat een vertaalslag nodig heeft naar het eigen leven. Dit betekent in het geheel niet dat ieder de normen en wetten een eigen interpretatie kan geven, maar het menselijk leven speelt zich vaak op een meer complex en gedetailleerd niveau af, dan dat van de Codex.

4. Conclusie

Met een gezamenlijke doelstelling hebben de moraaltheologie en het kerkelijk recht veel met elkaar gemeen. Beide disciplines richten zich – samenvattend – op het handelen van mensen, om hen te helpen in het goed beleven van een gelovig leven. Het aanvaarden van het geloof in Christus en het toebehoren aan de Kerk, vragen om een structuur en een kader waardoor het handelen richting krijgt en ondersteund wordt. Tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie werd duidelijk dat een veranderende samenleving en aandacht voor nieuwe problemen, ook een hernieuwde beschrijving van het gelovige subject met zich meebracht. Op deze manier ontstonden er – steeds in lijn met de traditie – een aantal nieuwe accenten, die ook vertaald werden in een herziening van het kerkelijk wetboek. Op deze manier hebben zowel de morele als juridische ordeningen een veel positievere benadering gekregen, die ook recht doet aan de theologische achtergrond. Niets minder dan het willen leven naar de wil van God, is immers de diepste motivatie voor het aanvaarden en het blijven verdiepen van zowel de moraaltheologie als het canonieke recht. Zo zijn het twee disciplines die elk hun eigenheid verdienen. Ze hebben als stiefbroers voor een deel dezelfde achtergrond, maar toch ook eigen wortels. Als tweelingbroers zien ze er weliswaar voor een groot deel hetzelfde uit, maar met hun onvervreembare eigenheid en vanuit een eigen invalshoek richten ze de gelovige op wat daadwerkelijk goed en heilzaam is.